

7. Скакун О.Ф. Теорія держави і права. Підручник. – Х., 2005. – 341 с.

РЕНТНІ ПЛАТЕЖІ ЗА ЯК ЕЛЕМЕНТИ ЕКОНОМІКО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ПРИ ВИДОБУВАННІ НАФТУ ТА ГАЗУ

Макаренко Н.А.,

здобувач кафедри екологічного права КНУ ім. Т. Шевченка

У поданій статті надано визначення економіко-правового механізму забезпечення раціонального природокористування та охорони навколишнього природного середовища, його основних елементів, а також розглянуто основні положення Податкового кодексу України стосовно сплати рентних платежів за видобування нафти та газу як одного з елементів економіко-правового механізму забезпечення раціонального природокористування при видобуванні нафти та газу в Україні.

Ключові слова: економіко-правовий механізм, навколишнє середовище, спеціальне природокористування, рентні платежі, нафта, газ.

В данной статье дано определение экономико-правового механизма обеспечения рационального природопользования и охраны окружающей среды, его основных элементов, а также рассмотрены основные положения Налогового кодекса Украины относительно уплаты рентных платежей за добычу нефти и газа как одного из элементов экономико-правового механизма обеспечения рационального природопользования при добыче нефти и газа в Украине.

Ключевые слова: экономико-правовой механизм, окружающую среду, специальное природопользование, рентные платежи, нефть, газ.

In this article the definition of the economic-legal mechanism to ensure the rational use of nature and protection of the environment, its main elements, as well as the basic principles of the Tax code of Ukraine concerning the payment of rent payments for oil and gas production as one of the elements of the economic-legal mechanism to ensure sound environmental management in oil and gas production in Ukraine.

Keywords: economic and legal mechanism, environment, special nature, rental payments, oil, gas.

Охорона навколишнього природного середовища та раціональне використання її ресурсів в умовах зростання промисловості стала однією з найактуальніших проблем сучасності. Результати впливу людини на природу необхідно розглядати не тільки в світлі розвитку технічного прогресу і зростання населення, але й у залеж-

ності від соціальних умов, в яких вони проявляються, адже ставлення до природного середовища є мірою соціального і технічного прогресу людського суспільства, характеристикою рівня цивілізації, що і зумовлює актуальність теми дослідження.

Метою даної статті є визначення економіко-право-

вого механізму забезпечення раціонального природокористування та охорони навколишнього середовища, надання характеристики такого виду плати за спеціальне природокористування як рентного платежу за нафту та природний газ, що видобуваються на території України, як складової частини (елементу) всього економіко-правового механізму.

За даними державної служби геології та надр України на 2012 рік, початкові потенційні ресурси вуглеводнів України в перерахунку на умовне паливо оцінюються в 9 322,7 млн. т, у т. ч. нафти з газоконденсатом 1 643,4 млн. т. (17,6 %) і вільного газу – 7 254,3 млрд. м³ (77,8 %). Початкові розвідані запаси вуглеводнів складають 3 501,1 млн. т. у. п.; початкові ресурси нафти розвідані на 37 %, вільного газу – 39 %, а ступінь виробленості (частина накопиченого видобутку в початкових потенційних ресурсах) відповідно 27,4 і 25,5 %, тобто 7 004,3 млн. т. у. п. (75,1 %) початкових потенційних ресурсів залишаються ще в надрах, з яких 5 821,6 млн. т. у. п. відносяться до категорії нерозвіданих. Значна частина ресурсів вуглеводнів (27 %) зосереджена на глибинах 5 – 7 км. Слід зазначити, що 7 043,5 млн. т. початкових потенційних ресурсів вуглеводнів, або 75,5 % від їх загальної кількості, знаходяться на суші, а 2 279,2 млн. т. (24,5 %) – на шельфі Чорного й Азовського морів. Таким чином, ресурсна база нафтогазовидобувної промисловості України дозволяє при її ефективному використанні стабілізувати, а в перспективі підвищити обсяги видобутку вуглеводневої сировини.

Щодо доказаних запасів нафти з газоконденсатом Україна посідає третє місце в Європі (без врахування Росії), поступаючись тільки Великобританії та Норвегії, але рівень річного видобутку значно нижчий, ніж у цих і багатьох інших європейських (і не тільки європейських) країн.[1]

Статтю 16 Конституції України [2] визначено, що забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи - катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави. Дане положення Основного закону України знайшло своє подальше відображення та розвиток у Основних напрямках державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки, затверджених Постановою Верховної Ради України № 188/98-ВР від 05.03.1998 р. (далі за текстом – Основні напрямки державної політики) [3], в яких визначено, що нинішню екологічну ситуацію в Україні можна охарактеризувати як кризову, що формувалася протягом тривалого періоду через нехтування об'єктивними законами розвитку і відтворення природно-ресурсного комплексу України. Економіці України притаманна висока питома вага ресурсомістких та енергоємних технологій, впровадження та нарощування яких здійснювалося найбільш "дешевим" способом - без будівництва відповідних очисних споруд. Це було можливим за відсутності ефективно діючих правових, адміністративних та економічних механізмів природокористування та без урахування вимог охорони довкілля. Вплив підприємств нафтогазового комплексу на стан навколишнього природного середовища характеризується викидами в атмосферу вуглеводнів, сірчаної кислоти, сірковуглецю, ртуті, фтористих та інших шкідливих сполук. Підприємства нафтогазового комплексу за рівнем шкідливого впливу на довкілля вважаються об'єктами підвищеного екологічного ризику. Вони є потенційними джерелами забруднення довкілля, що може статися у разі порушення технологічних режимів роботи устаткування чи аварійної ситуації.

В науці екологічного права існують різні визначення

поняття економіко-правового механізму забезпечення раціонального природокористування. Так, Костицький В.В. визначає економіко-правовий механізм охорони довкілля як комплексний міжгалузевий правовий інститут, який об'єднує норми права різних його галузей і спрямований на системне правове регулювання суспільних відносин у сфері охорони довкілля на засадах узгодження екологічних та економічних інтересів суспільства; це система, яка містить правову, інституційну, функціональну та економічну підсистеми; це система політико-правових, організаційно-правових, управлінських, економічних, у тому числі фінансових і податкових заходів, спрямованих на забезпечення охорони природи, раціонального природокористування та екологічної безпеки.[4]

В свою чергу, Юрескул В.О. під економічним механізмом забезпечення охорони навколишнього природного середовища розуміє сукупність економіко-правових заходів забезпечення охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання і відновлення природних ресурсів, а також екологічної безпеки.[5]

На наш погляд, сутність економіко-правового механізму збереження навколишнього природного середовища полягає у застосуванні методів соціально-економічного впливу на юридичних і фізичних осіб, діяльність яких впливає на стан природи, з тим, щоб спонукати їх виконувати вимоги законодавства про охорону навколишнього природного середовища. Економіко-правовий механізм природокористування і охорони навколишнього природного середовища представляє собою один з правових інститутів, що включає в себе сукупність правових норм, що регулюють умови і порядок акумулювання грошових коштів, що надходять як плата за забруднення навколишнього середовища та інші шкідливі на неї впливи, фінансування природоохоронних заходів і економічного стимулювання господарюючих суб'єктів шляхом застосування податкових та інших пільг. На нашу думку, основною метою застосування економічного механізму є забезпечення адекватної вартісної оцінки ресурсів навколишнього середовища та сприяння їх ефективному і цільовому використанню.

Відповідно до пунктів «и», «л» ст. 3 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища» [6], серед основних принципів охорони навколишнього природного середовища виділяють такі принципи, як безоплатність загального та платність спеціального використання природних ресурсів для господарської діяльності, а також встановлення екологічного податку, збору за спеціальне використання води, збору за спеціальне використання лісових ресурсів, плати за користування надрами відповідно до Податкового кодексу України.

Слід відзначити, що загалом Розділ X ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища» присвячений економічному механізму забезпечення охорони навколишнього середовища. Так, ст. 41 вищезазначеного Закону визначені основні економічні заходи забезпечення охорони навколишнього природного середовища, а саме:

- взаємозв'язок усієї управлінської, науково-технічної та господарської діяльності підприємств, установ та організацій з раціональним використанням природних ресурсів та ефективністю заходів по охороні навколишнього природного середовища на основі економічних вазелів;

- визначення джерел фінансування заходів щодо охорони навколишнього природного середовища;

- встановлення лімітів використання природних ресурсів, скидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище та на утворення і розміщення відходів;

- встановлення ставок екологічного податку;
- надання підприємствам, установам і організаціям, а також громадянам податкових, кредитних та інших пільг при впровадженні ними маловідхідних, енерго- і ресурсозберігаючих технологій та нетрадиційних видів енергії, здійсненні інших ефективних заходів щодо охорони навколишнього природного середовища;

- відшкодування в установленому порядку збитків, завданих порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища.

При цьому, слід зазначити, що згідно ст. 42 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища», в Україні фінансування заходів щодо охорони навколишнього природного середовища здійснюється за рахунок Державного бюджету України, республіканського бюджету Автономної Республіки Крим та місцевих бюджетів, коштів підприємств, установ та організацій, фондів охорони навколишнього природного середовища, добровільних внесків та інших коштів, а згідно ст. 47 вищевказаного закону, для фінансування заходів щодо охорони навколишнього природного середовища утворюються Державний, республіканський Автономної Республіки Крим та місцеві фонди охорони навколишнього природного середовища.

Говорячи про економіко-правовий механізм забезпечення раціонального природокористування та забезпечення охорони навколишнього природного середовища, слід відзначити основні елементи такого механізму, а саме:

- економічне стимулювання, під яким В.В. Костицький розуміє систему економічних засобів, покликаних стимулювати виконання міністерствами, відомствами, підприємствами, організаціями, посадовими особами, громадянами вимог екологічної безпеки і раціонального природокористування; [4]

- планування природокористування і охорони навколишнього середовища;

- фінансування охорони навколишнього середовища, тобто система нормативно-правових актів, якими врегульована процедура виділення коштів на підтримання та розвиток відповідних програм охорони навколишнього середовища;

- екологічне страхування, яке умовно можна поділити на страхування відповідальності та страхування ризиків.

- заходи економічного стимулювання, щодо яких в Основних засадах (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2020 року [7] значиться, що для забезпечення екологічно збалансованого природокористування, необхідно до 2015 року здійснити запровадження системи економічних та адміністративних механізмів з метою стимулювання виробника до сталого природокористування і забезпечення охорони навколишнього природного середовища, широкого запровадження новітніх більш чистих технологій, інновацій у сфері природокористування.

- платежі за здійснення спеціального природокористування.

Серед платежів за здійснення спеціального природокористування зупинимось на рентній платі за нафту і природний газ, що видобуваються в Україні. Раніше, до прийняття Податкового кодексу України [8], сплата вказаної рентної плати була врегульована Законом України «Про рентні платежі за нафту, природний газ і газовий конденсат» від 05.02.2004р. № 1456-IV [9]. Наразі, після набрання чинності Податковим кодексом України (далі за текстом – ПК України), цьому присвячений розділ X ПК України.

Як зазначає Козьяков І.М., у соціально-економічному аспекті природно-ресурсна рента є формою реалізації економічних відносин щодо привласнення,

володіння, розпорядження, використання доходу від експлуатації природних ресурсів як специфічних засобів виробництва між їх власником (Українським народом – державою та її інститутами) та господарюючими суб'єктами. В результаті рентний дохід розподіляється між власником природного ресурсу чи будь-яким суб'єктом, на праві власності у формі володіння та розпорядження якого перебуває природний ресурс, та користувачем цього ресурсу – суб'єктом господарювання, що відповідно до законодавства є власником продукції, виробленої у процесі користування природними ресурсами.

Підсумовуючи, І.М. Козьяков визначає природно-ресурсну ренту в нафтогазовій галузі як різницю між ціною, за якою продається вуглеводнева сировина і витратами на її вилучення з природного середовища та спричиненими при цьому втратами в екологічній сфері. [10]

Статею 256 ПК України визначено, що платниками рентної плати за видобування нафти і газу в Україні є суб'єкти господарювання, які здійснюють видобуток (у тому числі під час геологічного вивчення) вуглеводневої сировини на підставі спеціальних дозволів на користування надрами, отриманих в установленому законодавством порядку. Майже аналогічне визначення таких суб'єктів господарювання міститься у ст. 1 Закону України «Про нафту і газ» від 12.07.2001 р. № 2665-III [11], де під користувачами нафтогазоносних надр розуміються юридичні або фізичні особи, що мають спеціальний дозвіл на користування нафтогазоносними надрами з метою пошуку та розвідки родовищ нафти і газу, видобутку нафти і газу або їх зберігання, повернення (захоронення) супутніх і стічних вод, інших відходів, що видобуваються в процесі розвідки і розробки родовищ нафти і газу.

Відповідно до п. 257.1. ст. 257 ПК України, об'єктом оподаткування рентною платою є обсяг видобутої вуглеводневої сировини у податковому (звітному) періоді, а згідно п. 257.2. ст. 257 ПК України, об'єкт оподаткування рентною платою природного газу зменшується на обсяг рециркулюючого природного газу, який визнається платником за показниками вимірювальних пристроїв, що зазначені у журналі обліку видобутих корисних копалин з дотриманням самостійно затверджених платником, відповідно до вимог ліцензійних умов, схем руху видобутої вуглеводневої сировини на виробничих дільницях та місцях зберігання з урахуванням складу вихідної сировини, умов конкретного виробництва, особливостей технологічного процесу.

Для розуміння вищевказаної норми ПК України, необхідно звернутися до поняття обсягу видобутої вуглеводневої сировини, а також рециркулюючого газу. Так, відповідно до п. 14.1.126 ст. 14 ПК України, обсяг видобутої вуглеводневої сировини - це обсяги нафти, природного газу (у тому числі нафтового (попутного) газу), газового конденсату тощо, а відповідно до п. 14.1.216 ст. 14 ПК України, рециркулюючий газ визначено як природний газ, який повернуто (закачано) в один або декілька нафтогазоносних покладів такого родовища (свердловини) для підтримання в них необхідних пластового тиску або пластової енергії відповідно до затверджених в установленому законодавством порядку центральним органом виконавчої влади в галузі нафтогазовидобування проекту промислової або дослідно-промислової розробки родовища (покладу), а також до комплексного проекту його облаштування. Джерелом походження рециркулюючого газу може бути природний газ:

видобутий надкористувачем із наданої йому в користування ділянки нафтогазоносних надр, для якої відповідним проектом передбачено повернення такого

газу в надра;

видобутий на іншій, ніж зазначена вище, ділянці надр, що контролюється надрокористувачем та переданий (із внесенням відповідної рентної плати) ним для використання на такому родовищі;

придбаний надрокористувачем у третіх осіб для використання на такому родовищі.

При цьому, як слушно зазначає І.М. Козьяков, інтерпретуючи зміст пункту 257.2 ст. 257 ПК України, варто звернути увагу на те, що дія цієї норми поширюється лише на видобутий, тобто вилучений з покладу на денну поверхню та приведений до стандартних умов природний газ. При чому при визначенні об'єкту оподаткування акцент робиться на особливостях певної технології видобування вуглеводневої сировини, пов'язаної із поверненням видобутого природного газу в нафтогазоносні поклади.[10]

Далі, статтями 258, 259, 260 ПК України визначені ставки рентної плати за видобуті нафту та газ, коригуючі коефіцієнти, а також порядок обчислення податкових зобов'язань та строк їх сплати. У зв'язку з цим слід зазначити, що факторами визначення рентних платежів за вуглеводневу сировину є: 1) обсяги видобутих нафти і природного газу; 2) гірничо-геологічні умови їх видобутку; 3) напрямки реалізації.

Раніше, до набрання чинності Податковим кодексом України, порядок обчислення та сплати рентної плати за нафту та газ був врегульований Постановою Кабінету Міністрів України від 22.03.2001р. № 256 «Про затвердження Порядку обчислення та внесення рентної плати за нафту, природний газ і газовий конденсат» [12], відповідно до якого, на відміну від нині діючого положен-

ня ст. 259 ПК України, при обчисленні суми відповідного рентного платежу не враховувались обсяги рециркулюючого газу, ставка рентної плати, що відповідає типу покладів, з яких видобута сировина, а також коригуючий коефіцієнт, який у кожному податковому (звітному) періоді розраховується відповідно до статті 259 ПК України, і є показником зміни ринкових цін на вуглеводневу сировину (так, згідно п. 259.1. ст. 259 ПК України, за видобуту нафту корегуючий коефіцієнт визначається як середня ціна одного бареля нафти «Urals», перерахованої у гривні за курсом Національного банку України станом на 1 число місяця, що настає за звітним періодом, яка склалася на момент завершення проведення торгів нафтою на Лондонській біржі протягом поточного звітного (податкового) періоду, а за природний газ, відповідно до п. 259.2. ст. 259 ПК України, – як середня митна вартість імпортного природного газу, що склалася в процесі його митного оформлення під час ввезення на територію України за податковий (звітний) період).

Враховуючи вищевикладене, вважаємо, що рентна плата за нафту та газ, що видобуваються в Україні, є важливим елементом економіко-правового механізму забезпечення раціонального природокористування та охорони навколишнього природного середовища, оскільки, по суті, така рентна плата є ціною, що повинна бути сплачена надрокористувачем за використання природних ресурсів, в даному випадку нафти та газу. Однак, враховуючи, що норми Податкового кодексу стосовно сплати таких рентних платежів були прийняті зовсім недавно, то вони потребують подальшого розвитку та вдосконалення механізму сплати.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

- [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dgs.gov.ua/palivno-energetichna-sirovina.html>.
- Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // ВВР. – 1996. - № 30. – Ст. 141.
- Постанова Верховної Ради України «Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки»: від 05.03.1998р. № 188/98-ВР // ВВР. – 1998. - № 38-39. - Ст. 248.
- Екологічне право України. Академічний курс: Підручник. – Друге видання / За заг. ред. Ю.С. Шемшученка. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. – С. 248; 247.
- Екологічне право України: підруч. для студ. вищих навч. закладів / за ред. Каракаша І.І. – Одеса: Фенікс, 2012. – С. 692.
- Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища»: від 25.06.1991 р., № 1264-XII // ВВР України. – 1991. – № 41. – Ст. 546.
- Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року»: від 21.12.2010 р., № 2818-VI // Офіційний вісник України. – 2011. – № 3. – Ст. 158.
- Податковий кодекс України: від 02.12.2010 р., № 2755-VI // ВВР України. – 2011. – № 13-14, № 15-16, № 17. – Ст. 112.
- Закон України «Про рентні платежі за нафту, природний газ і газовий конденсат»: від 05.02.2004 р., № 1456-IV // ВВР України. – 2010. – № 30. – Ст. 398.
- Екологічні та природоресурсні податки і збори: Науково-практичний коментар до розділів VIII, X, XI, XIII, XVI, XVII Податкового кодексу України / І.М. Козьяков, С.В. Кузнєцова, Н.Р. Малишева, Р.І. Марусенко, А.М. Мірошніченко, Т.О. Третяк; відповідальний редактор Н.Р. Малишева. – К.: Алерта, 2011. – С. 54-55, 70.
- Закон України «Про нафту і газ»: від 12.07.2001 р., № 2665-III // ВВР України. – 2001. – № 50. – Ст. 262.
- Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку обчислення та внесення рентної плати за нафту, природний газ і газовий конденсат»: від 22.03.2001р. № 256 // Офіційний Вісник України. – 2001. - № 13. - Ст. 535.